

ФОРМУВАННЯ
ГРОМАДЯНСЬКОЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ У ШКІЛЬНІЙ ОСВІТІ:
ІНСТРУМЕНТАРІЙ ПЕДАГОГА

УДК 378.046.4

DOI: 10.12958/2227-2747-2022-2(180)-27-36

Кечик Ольга Олександрівна,

кандидат педагогічних наук,
завідувач кафедри педагогіки та психології
Луганського обласного інституту
післядипломної педагогічної освіти,
м. Київ, Україна
kechik.olya@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-4097-1891>

Байдик Віта Володимирівна,

кандидат психологічних наук,
завідувач кафедри управління освітою
Луганського обласного інституту
післядипломної педагогічної освіти,
м. Київ, Україна
vito4ka.ya@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-0275-6162>

Буряк Олена Олександрівна,

кандидат педагогічних наук,
завідувач кафедри природничо-наукових дисциплін
та методики їх викладання
Луганського обласного інституту
післядипломної педагогічної освіти,
м. Київ, Україна
elenaokharchenko@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-5960-9441>

Для цитування: Кечик О. О., Байдик В. В., Буряк О. О. Формування громадянської та соціальної компетентностей у шкільній освіті: інструментарій педагога. *Освіта та педагогічна наука*. 2022. № 2 (180). С. 27–36. DOI: [https://doi.org/10.12958/2227-2747-2022-2\(180\)-27-36](https://doi.org/10.12958/2227-2747-2022-2(180)-27-36).

References (стандарт APA): Kechyk, O. O., Baidyk, V. V., & Buriak, O. O. (2022). Formuvannia hromadianskoi ta sotsialnoi kompetentnostei u shkilnii osviti: instrumentarii pedahoha [Formation of Civic and Social Competences in School Education: Teacher's Toolkit]. *Osvita ta pedahohichna nauka – Education and Pedagogical Sciences*, 2 (180), 27–36. DOI: [https://doi.org/10.12958/2227-2747-2022-2\(180\)-27-36](https://doi.org/10.12958/2227-2747-2022-2(180)-27-36) [in Ukrainian].

Постановка проблеми. Освіта – це особлива прерогатива суспільства й держави, яка спрямована на формування та розвиток провідних соціально значущих якостей кожної людини як члена суспільства та громадянина держави. Нова українська школа – демократична школа. Сучасний зміст освіти має відповідати завданням демократизації української держави та сприяти реалізації ключових компетентностей. Саме освіта відіграє важливу роль у просуванні основних цінностей Ради Європи: демократії, прав людини та верховенства права.

Жахливі події, які сьогодні відбуваються в нашій державі, яскраво демонструють ключову тезу: демократії маємо постійно вчитися і навчати – щоденно, упродовж усього життя. Свідомими громадянами не народжуються, ми стаємо ними в процесі здобуття освіти. Беззаперечним є той факт, що під час війни тримати освітній фронт стало вкрай необхідним. Педагоги як проактивні громадяни долучаються до справ загальнонаціонального масштабу, як-от: волонтерство, захист країни, моральна та психологічна підтримка учнів та їхніх батьків, організація освітніх курсів, участь у проектах тощо. Саме тому одним із важливих завдань сучасної школи є створення демократичного середовища для навчання й виховання дітей на основі цінностей демократії і прав людини.

Беззаперечна актуальність формування громадянської та соціальної компетентностей у шкільній освіті зумовлена своєчасним та практико зорієнтованим відгуком на соціальне замовлення щодо підготовки учнівської молоді до раціональної участі в громадському та суспільному житті; до конструктивної співпраці з метою успішного виконання завдань, запобігання конфліктам, досягнення компромісів; до ефективного використання

своїх прав і усвідомленого виконання обов'язків. Адже добробут держави залежить від свідомої, активної та відповідальної громадянської участі учнівської молоді в житті країни.

Аналіз актуальних досліджень. У педагогічній науці є низка наукових праць, присвячених дослідженню окремих аспектів означеної проблеми. Сутність та шляхи формування громадянської та соціальної компетентностей особистості вивчали Р. Даль, А. Маркова, Г. Мюнклер, О. Овчарук, О. Пометун, Ю. Підлісна, В. Степаненко та ін. Проблематику громадянського виховання висвітлено в працях П. Вербицької, В. Радула, О. Сухомлинської, Р. Хмелюк, К. Чорної. Значний внесок у розкриття психолого-педагогічних основ громадянської освіти зробили В. Андрущенко, І. Бех, І. Зязюн, П. Ігнатенко, Л. Колесник, В. Кремень, В. Поплужний, І. Тисячник та ін.

Навчально-методичні матеріали для формування громадянської та соціальної компетентностей учнів початкової школи репрезентовано в працях О. Банах, В. Вайдінгера, Р. Голлоба, Л. Кравчук, Т. Мирошніченко, І. Санковської.

Методичні рекомендації та приклади вправ для реалізації наскрізної змістової лінії «громадянська відповідальність» під час вивчення різних шкільних предметів для учнів 5 – 9 класів розкрито в студіях О. Боярчук, Н. Герасим, Р. Євтушенко, П. Крапфа, Л. Микитюк, М. Рафальської, Д. Роу, В. Таельмана, Т. Хаддлестона, Х. Чушак.

Ідеї, методи та вправи для роботи з учнями старшого шкільного віку щодо формування компетентностей для культури демократії висвітлено в працях Ф. Арато, П. Брендер, Н. Гані, Р. Гомеш, К. Карденас, Е. Кін, А. Нікітіної, Ю. Пінкевічюте, О. Пометун, М. Тейлора.

Мета статті – здійснити огляд визначення сутності соціальної та грома-

дянської компетентностей учнівської молоді в державній та європейській нормативних базах; розглянути практичні інструменти педагога щодо формування в учнів соціальної та громадянської компетентностей і світогляду на основі демократичних цінностей.

Методологія та методи дослідження.

Методологічним підґрунтям дослідження є особистісно зорієнтований, діяльнісний та компетентнісний підходи до навчання та виховання. Для досягнення поставленої мети в статті використано низку методів науково-педагогічного дослідження: теоретичний аналіз та синтез сучасних нормативних документів і навчально-методичних матеріалів, систематизація поглядів та ідей науковців і практиків, узагальнення передового педагогічного досвіду.

Виклад основного матеріалу. На сторінках основних законодавчих та нормативно-правових документів України відображено сутнісну характеристику громадянської та соціальної компетентностей учнівської молоді. Так, стаття 12 Закону України «Про освіту» визначає, що *громадянські та соціальні компетентності* – це ті компетентності, які пов’язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, з усвідомленням рівних прав і можливостей (Про освіту: Закон України).

У Концепції «Нова українська школа» *соціальну та громадянську компетентності* окреслено як: усі форми поведінки, які потрібні для ефективної та конструктивної участі в громадському житті, у сім’ї, на роботі; уміння працювати з іншими на результат, попереджати й розв’язувати конфлікти, досягати компромісів; повага до закону, дотримання прав людини й підтримка соціокультурного різноманіття (Нова українська школа, 2016).

Згідно з Концепцією розвитку громадянської освіти в Україні *громадянські компетентності* базуються на цінностях активної життєвої позиції, особистої ефективності, істини, правдивості та критичного мислення, взаємоповаги, відкритого спілкування та ефективної співпраці, прав людини та спільного захисту цих прав; принципах верховенства права, демократії й надають можливість кожному брати активну участь у житті суспільства, ефективно діяти та відчувати власну приналежність до територіальної громади та держави (Концепція розвитку громадянської освіти, 2018).

Говорячи про європейські та світові підходи до визначення громадянської компетентності, зазначимо, що 12 квітня 2016 року Рада Європи ухвалила Рамку компетентностей для культури демократії. Основою Рамки компетентностей для культури демократії є концептуальна модель із 20 компетентностей, які, своєю чергою, об’єднані в чотири категорії – цінності, ставлення, навички та вміння, знання та критичне розуміння. Це модель, яку мають засвоїти учні для конструктивної участі в культурі демократії та ефективної й мирної взаємодії з іншими (Рис. 1).

Під *громадянською компетентністю* Рада Європи розуміє інтегративну якість особистості, що дозволяє їй усвідомлено, відповідально й ефективно користуватися громадянськими правами та свободами, виконувати обов’язки громадянина, займати активну громадянську позицію, поділяти цінності демократичного суспільства, поважати різноманітність (Рамка компетентностей, 2018, с. 14).

Рада Європи сприяє формуванню культури демократії учнівської молоді через програми у сфері освіти для демократичного громадянства й освіти з прав людини (далі – ОДГ / ОПЛ), які ґрунтуються на цілісному підході до викладання

й навчання. Завдання педагога може бути виражене трьома принципами:

- навчання «про» демократію і права людини (допомагає учням зрозуміти їхні права і принципи демократії);
- навчання «для» демократії і прав людини (допомагає учням реалізувати

їхні права і принципи на практиці, захистити права в разі порушення);

- навчання «через» демократію і права людини (допомагає учням досягнути їхні права і принципи демократії через власний досвід) (Голлоб, Крапф, Олафсдоттір, Вайдінгер, 2018, с. 31).

Рис. 1. Рамка компетентностей для культури демократії
(Рамка компетентностей, 2018, с. 38)

Безумовно, формування соціальної та громадянської компетентностей має відбуватися через досвід, участь і самостійне навчання. Для практичної реалізації концепції ОДГ / ОПЛ необхідно застосовувати особливі форми навчання, якими педагоги повинні оволодіти достатньою мірою й уміти використовувати їх на практиці за різних обставин. Наведемо основні з них:

- форма індуктивного навчання полягає в постановці перед учнями конкретних ситуаційних завдань і проведенні на цій основі узагальнень (замість методів навчання, які починаються з конкретних понять);
- форма активного навчання – навчання через дію (а не лише через теоретичний матеріал);
- форма релевантного навчання, коли освітня діяльність зосереджується

навколо подій реального життя закладу освіти чи зовнішнього світу;

- форма співробітництва полягає в заохоченні до роботи в групах і кооперативного навчання;
- форма інтерактивного навчання – навчання через дискусії й дебати;
- форма критичного навчання полягає в розвитку в учнів самостійного мислення та вміння вести полеміку;
- форма участі – надання учням можливостей робити внесок до власного навчання, наприклад, через розвиток теми дискусії, дослідження, самостійне оцінювання рівня свої навчальних досягнень (Голлоб, Крапф, Олафсдоттір, Вайдінгер, 2018, с. 127).

Отже, від розуміння сутності громадянської та соціальної компетентностей (рівень «про»), від усвідомлення їх важливості та значущості для успішної взаємодії з іншими (рівень «для») переходимо до практики та здобуття досвіду (рівень «через»).

Пропонуємо низку вправ для згуртування учнів навколо спільних цінностей, усвідомлення власних громадянських прав та обов'язків, підвищення самооцінки дітей, розвитку позитивного мислення та впевненості, усвідомлення своїх сильних сторін, вироблення вмінь конструктивно співпрацювати, співпереживати, долати стрес тощо. Оскільки педагог Нової української школи об'єднує та виконує кілька ролей одночасно, у контексті нашого дослідження ми говоримо про педагога-модератора.

Вправа «Вузький місток»

Двоє учасників стають на проведеній на підлозі лінії обличчям один до одного на відстані близько трьох метрів. Модератор пояснює ситуацію: «Ви йдете назустріч один одному по дуже вузькому містку над водою. У центрі містка ви зустрілися, і вам треба розійтися. Місток – це лінія. Хто поставить ногу за її межами – впаде у воду. Намагайтеся розійтися на

містку так, щоб не впасти». Пари учасників підбираються випадковим чином. При великій кількості учасників може одночасно функціонувати 2–3 «містки». Це може бути смуга на підлозі тощо довжиною не менше 3-х метрів, що знаходиться на відстані не менше 1 м від найближчої стіни і предметів меблів. Краще, якщо вона буде мати ширину 5–10 см, але можна обійтися і просто лінією.

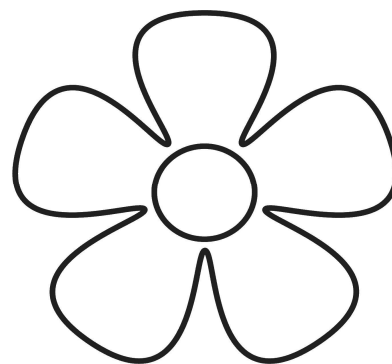
Далі модератор ініціює обговорення:

- Що відчували учасники під час виконання цієї вправи?
- Що допомагало, а що заважало успішно виконати це завдання?
- Які є способи «розійтися на вузькому містку»?

Підсумковий коментар: представлена вправа – модель конфліктної ситуації, яка передбачає демонстрацію різних стратегій поведінки учасників, як-от: конкуренція, співробітництво, компроміс, пристосування. Доцільно підвести учнів до розуміння того, що у виграші опинилися не ті, хто прагнув пройти сам, а ті, хто, перш за все, прагнув допомогти партнеру.

Вправа «Букет квітів»

Модератор роздає кожному учневі шаблон квітки (Рис. 2), у серцевині якої просить учнів написати своє ім'я.

Рис. 2. Шаблон квітки

На кожній пелюстці квітки діти записують одне або два позитивних слова про те:

- що є силою мого характеру;
- що для мене важливо в житті;
- що я вмю добре робити;
- що приносить мені задоволення; що я хотів / хотіла б зробити.

Далі діти розміщують квітки на фліпчарті / ватмані, за бажанням озвучуючи написане. Потім *обов'язково* малюється стебло та листя для кожної квітки, щоб утворився букет, або ваза, тобто має бути елемент, який об'єднує квіти. Сидячи в колі, діти обмірковують і намагаються інтерпретувати зображення квітів, що, своєю чергою, сприяє розумінню символічного значення цієї вправи:

- букет утратить свою красу, якщо деяких квітів не буде (цінність суспільства: суспільство робить багато для добробуту кожного, створюючи для нього можливості та надаючи ресурси, головним з яких є інші люди);

- кожна квітка є різною та додає унікальності (підкреслюється цінність гідності особи: базовий елемент самосвідомості людини, усвідомлення своєї неповторності, необхідності цінувати себе, а також аналізувати себе з боку. Кожна людина самим фактом свого народження заслуговує на визнання суспільством її індивідуальності та переконань, що, своєю чергою, зобов'язує її з повагою ставитися до законних інтересів інших та суспільства загалом);

- водночас усі квіти є подібними, отже, одна квітка є так само важливою, як і інша (цінність рівності: усі люди мають однакові можливості для особистої реалізації) (Ідеї з організації літніх клубів, 2022, с. 11 – 12).

Підсумковий коментар: кожна людина в цьому світі унікальна та відрізняється кольором шкіри, характером, уподобаннями, здібностями, іменем та іншими ознаками. Проте є те, що нас об'єднує,

– людська гідність, тобто безумовна цінність кожної людини.

Вправа «Оплески»

Діти сідають у коло. Модератор ставить питання закритого типу, тобто відповіді будуть «так» або «ні». Діти не виголошують свою відповідь уголос. Якщо вони подумки відповідають «так» – встають, якщо «ні» – плескають у долоні.

Наводимо приклад орієнтовних питань:

- Ти сьогодні снідав(ла)?
- Ти відпочивав(ла) в Карпатах?
- Ти любиш грати в настільні ігри?
- У тебе є сестра / брат?
- У тебе є таємниця?
- Ти відвідуєш гурток / секцію?
- Твоє ім'я починається з літери, що позначає голосний звук?
- Ти любиш дощову погоду?

Далі модератор ініціює обговорення:

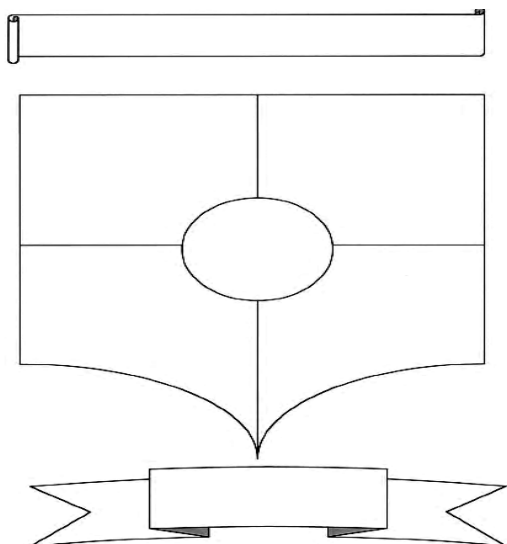
- як це бути частиною великої групи;
- як почувашся, якщо ти самотній(я);
- що вам удалося дізнатися один про одного.

За результатами обговорення підсумовуємо: ми всі різні як особистості – ми всі рівні у своїй людській гідності. І є те, що ми маємо зрозуміти: разом ми більше, ніж просто кожен окремо.

Вправа «Герб»

Модератор об'єднує учнів в групи по 4 особи. Кожна група отримує шаблон герба (Рис. 3). Спочатку кожна дитина працює індивідуально: обирає частинку герба, записує своє ім'я та малює символ чи символи, які демонструють її сильну сторону.

Далі кожна дитина пояснює свій символ чи символи членам своєї групи. Після цього група зображує свій спільний символ (центр герба), девіз групи (верхня стрічка) та назву своєї групи (нижня стрічка).

Рис. 3. Шаблон герба

Оформлені герби групи представляють за таким алгоритмом:

- Наша команда називається ...
- Я – (називає ім'я), додаю в команду ... (називає сильну сторону)
- Наш девіз ...

Паралельно з презентацією груп модератор розташовує герби, розроблені групами, на гербі спільноти класу – аркуші формату А1, на якому заздалегідь зроблені написи: девіз спільноти «Наша сила в єдності!» (верхня стрічка) та назва спільноти «Ми різні – ми рівні» (нижня стрічка).

Підсумковий коментар: створення спільноти в групі дітей потребує часу, уваги й терпіння. Беззаперечним є той факт, що індивідуальна та соціальна самоідентичності особистості – взаємопов'язані категорії, адже, лише пізнавши себе, особистість зможе визначити свою роль у певній спільноті чи колективі. Тож робота над колективним гербом сприятиме стимулюванню в дітей власного почуття гідності через розпізнавання та оцінювання своїх позитивних рис, допоможе їм познайомитися ближче, сформувані відчуття приналежності до спільноти, а

також розвинути вміння й навички ефективного спілкування. Упевнені, що по завершенні створення колективного герба діти усталяться в думці: «Ми сильні як група, тому що ми – особистості!» (Ідеї з організації літніх клубів, 2022, с. 16).

Вправа «Абетка знайомств»

Модератор розкладає аркуші паперу формату А4 з літерами абетки в довільному порядку на підлозі (за винятком літер, на які не починаються слова) та просить учнів стати в коло. Модератор ставить питання, а учасники повинні знайти якомога швидше першу літеру слова-відповіді й зайняти її (наступити ногою). Аркуші з літерами розташовуються в такий спосіб, щоб навколо кожного з них було багато місця, оскільки дуже ймовірно, що більш ніж одному учаснику буде потрібна одна й та сама літера. Умова виконання вправи: усім учасникам має вистачити місця на папері. Питання можуть бути такими:

- Як тебе звати?
- Який твій улюблений (мульт)фільм?
- Яка твоя улюблена страва?
- Який твій улюблений колір?
- Яка твоя улюблена книга?
- Яка твоя улюблена тварина?
- Яка твоя улюблена пора року?
- Який твій улюблений вид транспорту?

Вправа спрямована на усвідомлення дітьми цінності єдності та взаємопідтримки, прийняття один одного, вироблення та узгодження спільних стратегій тощо.

Вправа «Дім моєї мрії»

Модератор об'єднує учнів у дві групи. На першому етапі учні в групах працюють індивідуально: на аркуші паперу формату А4 їм потрібно намалювати «будинок своєї мрії». Потім вони показують свої картини один одному.

На другому етапі роботи модератор дає кожній групі великий аркуш, розмір

якого тільки на дві третини відповідає сукупному розмірові складених разом аркушів А4 учасників групи, на яких вони малювали свої будинки. Група повинна на цьому аркуші створити спільний «будинок своєї мрії», для цього її учасники можуть використовувати тільки свої картини або їхні елементи. Малювати нові елементи і виходити за межі отриманого аркуша не можна. А що його загальна площа менша від загальної площі індивідуальних картин, то учасникам доведеться від чого відмовитися й намагатися комбінувати елементи своїх картин за принципом колажу (для цього вони можуть скористатися лише ножицями і клеєм). Потім кожна група подає свій плакат на загальне коло.

На третьому етапі групи об'єднуються в одну і знову отримують великий аркуш паперу, розмір якого лише на дві третини відповідає загальному розмірові поданих плакатів «будинку мрії» малих груп. Група знову повинна створити на ньому загальний «будинок своєї мрії» відповідно до умов попереднього етапу.

Потім проводиться детальний аналіз справи в загальному рефлексивному колі. Спочатку учасники висловлюються з приводу того, що вони відчували в ході справи, а потім про те, чого вона їх навчила і які нові думки в них виникли після цієї справи.

У ході аналізу модератор може поставити учням такі питання:

- Як ви почувалися на першому етапі цієї справи?
- Для вас було швидше складне або приємне завдання намалювати «будинок своєї мрії»?
- Як ви почувалися на другому етапі цієї справи?
- Ви могли виділяти й розуміти потреби інших?

- Що ви подумали, коли дізналися, що буде недостатньо місця для розміщення власного будинку мрії на загальному плакаті?

- Що ви робили в ситуації цього обмеження?

- Чи враховується рівною мірою думка всіх?

- Чи були ви задоволені остаточним результатом?

Підсумковий коментар: безперечно, різноманітність розвивається у вільному суспільстві, проте жодне суспільство не може функціонувати без мінімального рівня узгодження серед своїх членів. І учнівська спільнота як мікросуспільство також. Тож задля узгодження певних позицій і інтересів слід дотримуватися установок:

- поважайте думки інших людей;
- намагайтеся поставити себе на місце інших людей;
- дайте людям шанс висловитися;
- якщо люди не можуть погодитися, потрібен механізм голосування для ухвалення рішення.

Зазначимо, що наведені приклади вправ – це активності мультидисциплінарного характеру, які завдяки компетентнісному підходу дозволяють поєднати предметні навчальні цілі із завданням виховання відповідальних та активних громадян. Задля реалізації ресурсного потенціалу вправ щодо формування громадянської та соціальної компетентностей педагогам слід створити сприятливе освітнє середовище та використовувати відповідні методи навчання, що дозволяють учням розвивати не лише знання й розуміння політичної та правової системи та інститутів, а й володіти такими навичками, як: формулювати, комунікувати й відстоювати власну думку, бути впевненими в собі, розвивати емпатію, бути готовими діяти чи утримуватися від необдуманих дій у ситуації невизначеності, співпрацювати з різними людьми, поважати себе та інших.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, процес формування активних і відповідальних громадян вимагає значної консолідації зусиль усіх педагогів, які беруть участь в освітньому процесі, тісної міжпредметної взаємодії під час реалізації сучасного змісту навчання, використання вправ для впровадження наскрізної змістової лінії «громадянська відповідальність». Сучасний педагог використовує форми й методи навчання, які сприяють опануванню вмінь критично мислити, домовлятися, ставити цілі та досягати їх, працювати в команді, спілкуватись у багатокультурному середовищі тощо.

У контексті подальших розвідок авторський колектив має намір розробити спецкурс «Навчаємось жити в громаді» для підготовки вчителів щодо реалізації програми однойменного курсу за вибором для учнів 8–9 класів закладів загальної середньої освіти.

Література

Голлоб Р., Крапф П., Олафсдоттір О., Вайдінгер В. Навчаємо демократії: базові матеріали з освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини для вчителів. Київ : Основа, 2018. Т. 1. 164 с.

Ідеї з організації літніх клубів для дітей в громадах з фокусом на інтеграцію дітей-ВПО: DECIDE Summer Club «Ми вдома – в Україні» / Л. Жабенко та ін. Київ, 2022. 68 с.

Концепція розвитку громадянської освіти в Україні (2018). URL: <https://cutt.ly/QXhvDoI>.

Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. (2016). URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>.

Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. Дата оновлення: 05.07.2022. URL: <https://cutt.ly/FWcOwJL>.

Рамка компетентностей для культури демократії. Рада Європи, 2018. Т. 1: Контекст, концепції та модель. 89 с.

References

Hollob, R., Krapf, P., Olafsdottir, O., & Vaidinher, V. (2018). Navchaimo demokratii: bazovi materialy z osvity dlia demokratychnoho hromadianstva ta osvity z prav liudyny dlia vchyteliv [Educating for Democracy: Background Materials on Democratic Citizenship and Human Rights Education for Teachers]. Vols. 1. Kyiv: Osнова [in Ukrainian].

Zhabenko, L., Hrynova, M., Drobot, M., Mykhailova, T., Skoroplias, T., Zadorozhna, Ye., & Husak, A. (Eds.). (2022). Idei z orhanizatsii litnikh klubiv dlia ditei v hromadakh z fokusom na intehratsiiu ditei-VPO: DECIDE Summer Club «My vdoma – v Ukraini» [The Ideas for Organizing Summer Clubs for Children in Communities with a Focus on the Integration of IDP Children; DECIDE Summer Club «We are at home – in Ukraine»]. Kyiv [in Ukrainian].

Kontseptsiia rozvytku hromadianskoi osvity v Ukraini [The Concept of Development of Civic Education in Ukraine]. (2018). Retrieved from <https://cutt.ly/QXhvDoI> [in Ukrainian].

Nova ukrainska shkola: kontseptualni zasady reformuvannya serednoi osvity [The New Ukrainian School: Conceptual Principles of Secondary School Reform]. (2016). Retrieved from <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> [in Ukrainian].

Pro osvitu: Zakon Ukrainy [The Law of Ukraine About Education]. (2017). Retrieved from <https://cutt.ly/FWcOwJL> [in Ukrainian].

Ramka kompetentnosti dlia kultury demokratii [Reference Framework of Competences for Democratic Culture]. (2018). Rada Yevropy [in Ukrainian].

Кечик О. О., Байдик В. В., Буряк О. О.
Формування громадянської та соціальної компетентностей у шкільній освіті: інструментарій педагога

У статті визначено сутність громадянської та соціальної компетентностей згідно з основними державними й міжнародними нормативно-правовими та законодавчими документами, розглянуто концептуальні засади громадянської освіти та Рамки компетентностей для культури демократії Ради Європи як інструмента демократизації освітнього середовища. Подано модель Рамки компетентностей для культури демократії, яка репрезентує системний підхід до процесу формування й оцінювання компетентностей для культури демократії.

Названо принципи освіти для демократичного громадянства й освіти з прав людини. Виокремлено основні форми навчання для практичної реалізації концепції освіти для демократичного громадянства й освіти з прав людини.

Представлено низку вправ мультидисциплінарного характеру для формування соціальної та громадянської компетентностей у шкільній освіті з покроковим описом їх виконання та підсумковими коментарями. Пропоновані вправи слугують яскравим прикладом успішної реалізації компетентнісного підходу в шкільній освіті. Вправи покликані підготувати учнів до самостійного відповідального життя, раціонального прийняття рішень і конструктивної взаємодії в спільноті.

Ключові слова: громадянська та соціальна компетентності, демократичні цінності, культура демократії, шкільна освіта, форми навчання освіти для демократичного громадянства й освіти з прав людини.

Kechyk O. O., Baidyk V. V., Buriak O. O.
Formation of Civic and Social Competences in School Education: Teacher's Toolkit

The article defines the essence of civic and social competences in accordance with the main state and international regulatory and legislative documents. The article considers as well the conceptual foundations of civic education and the Council of Europe's Reference Framework of Competences for Democratic Culture as a tool for democratization of the educational environment. A model of the Framework of Competences for Democratic Culture, which represents a systematic approach to the process of formation and assessment of competences for the culture of democracy, has been presented.

The principles of Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education have been outlined. The main forms of education for practical implementation of the concept of Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education have been highlighted.

A number of multidisciplinary exercises for the formation of social and civic competences in school education with a step-by-step description of their implementation and summary comments has been presented. The suggested exercises serve as a clear example of the successful implementation of the competence approach in school education. The main focus of the exercises is to prepare students for an independent responsible life, rational decision-making and constructive interaction in the community.

Keywords: civic and social competences, democratic values, democratic culture, school education, teaching and learning techniques in Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education.

Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

